

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ДО НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ВНЗ

О. В. ПОЛЬОВИК

Соціальна адаптація студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу у ВНЗ є складним соціально-педагогічним процесом. Результати теоретичного аналізу наукової літератури дозволили встановити, що для розв'язання цієї проблеми доцільно скористатися висновками досліджень вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема Г. Будаєвої (соціальна адаптація інвалідів з ураженням опорно-рухового апарату в сучасному суспільстві) [1], Т. Гребенюк (соціально-психологічна адаптація інвалідів з вадами зору до навчання у вищих навчальних закладах) [2], С. Жилиної (соціально-економічна адаптація інвалідів в сучасному суспільстві) [3], Л. Зданевич (адаптація студентів педагогічних училищ до нових умов життєдіяльності) [4], Т. Кандаурової (гендерний аспект соціального стану і адаптації особи з обмеженими можливостями) [5], К. Каткенова (управління соціально-педагогічною адаптацією дітей з обмеженими фізичними можливостями в умовах спеціальної освітнього закладу) [6], М. Кісельова (соціально-педагогічні умови адаптації студентів у педагогічному коледжі) [7], Т. Комар (особливості соціально-психологічної дезадаптації студентів з обмеженими можливостями та їхня психокорекція) [14], Л. Кошельової (соціально-педагогічна адаптація дітей з обмеженими можливостями) [8], І. Облес (педагогічні умови професійної адаптації викладача вищого навчального закладу) [9], О. Плотникової (дидактична адаптація студентів першого курсу вищого педагогічного навчального закладу) [10], В. Скрипник (особливості соціально-психологічної адаптації першокурсників з особливими потребами) [11], О. Тюріна (психологічна адаптація інвалідів з наслідками дитячого церебрального паралічу) [12], В. Штифурака (адаптація студентів-першокурсників в умовах вищого навчального закладу) [13] та інших.

Мета статті – теоретично обґрунтувати організаційно-педагогічні умови соціальної адаптації студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах.

Узагальнення аналізу зазначених праць дозволило нам зробити висновок, що основними умовами успішної соціальної адаптації студентів до навчання у ВНЗ є: активне залучення їх до громадського життя факультету і групи; формування позитивної мотивації студентів до навчання та її спрямування на розвиток саморегуляції; активне формування комунікативних відносин викладачів зі студентами; надання допомоги першокурсникам у професійній адаптації; активне формування вмінь навчальної діяльності: чим вищий рівень їхньої сформованості, тим вагоміші передумови для подолання студентами адаптаційних труднощів, досягнення позитивних результатів у навчанні; створення мотиваційного спрямування на формування вмінь навчальної діяльності педагогів та студентів; забезпечення ставлення до особистості студента на основі визнання його індивідуальності, стимулювання самовираження; забезпечення можливості особистості повністю реалізувати себе; системна організація навчально-виховного процесу, яка забезпечує єдність усіх його компонентів із визначенням оптимальної структури, змісту, методів; забезпечення у навчальному процесі взаємозв'язку процесів навчання, розвитку й саморозвитку, виховання і самовиховання, педагогічного керівництва і співпраці; відповідність цілей діяльності студента та викладача, відповідність діяльності викладача способу засвоєння змісту того, що вивчається; активне включення студентів у навчально-пізнавальну діяльність на оптимальному для кожного індивіда рівні складності; впровадження адаптаційних заходів, спрямованих на усвідомлення сутності професійної адаптації, розвиток професійної адаптивності; реалізації в освітньому процесі положень особистісно-орієнтованого і контекстного підходів, його орієнтації на формування психолого-педагогічної компетентності студентів; запровадження педагогічного супроводу професійної адаптації студентів; організація соціально-психологічної адаптації на основі узгоджених дій всіх управлінських ланок ВНЗ; реалізація системи діагностичних заходів, що виявляє рівні адаптації, її особливості; реалізація аксіологічного підходу в освітньому процесі вищого навчального закладу; забезпечення оптимізації процесу адаптації через управління та взаємодія всіх суб'єктів даного процесу; створення умов для особистісного саморозвитку студента; забезпечення розвитку пізнавальної самостійності студентів, яка впливає на успішність навчання і самореалізацію; розвиток комунікативних умінь студентів під час їхньої

самореалізації у ВНЗ; формування у студентів адекватної Я-концепції, структури потреб і мотивів; створення належних матеріальних, санітарно-гігієнічних та естетичних умов тощо.

Що стосується студентів з особливими потребами, то крім зазначених науковцями пропонуються й інші заходи, дотримання яких є необхідним для успішної соціальної адаптації студентів. Зокрема, мова йде про необхідність: проведення індивідуальної психокорекційної роботи із окремими студентами-інвалідами; спрямування соціально-педагогічної діяльності ВНЗ на сприяння процесу адаптації та інтеграції студентів з обмеженими можливостями; запровадження програми психологічного супроводу дезадаптованих першокурсників з обмеженими можливостями. Вона включає психокорекційну, профілактичну роботу з інвалідами: методи соціально-психологічного тренінгу, психодрами, арттерапії, програвання психотравматичних ситуацій, вправи на розвиток психологічної культури тощо; організації діяльності служби персональних помічників в організації самостійної роботи студентів-інвалідів; проведенні додаткових консультацій викладачами, які працюють в інтегрованих групах; адаптації навчальних лекційних курсів, завдань та навчальних демонстрацій з урахуванням присутності на заняттях студентів з особливими потребами; перекладу в адаптивні форми навчальних і навчально-методичних посібників; організації навчання студентів-інвалідів роботі на ПК; залучення студентів з особливими потребами до громадських та культурно-масових заходів; проведення психологічних тренінгів.

Крім того, на думку Т. Гребенюк, реабілітаційно-адаптаційний супровід студентів-інвалідів у ВНЗ повинен бути організований із дотриманням певних принципів, зокрема:

- відповідності змісту і форм реабілітаційно-адаптаційного супроводу цільовим установкам та умовам професійно-освітньої діяльності інвалідів;

- актуалізації реабілітаційно-педагогічних засад керівництва професійно-освітньою діяльністю інвалідів на всіх його рівнях;

 - опори на інтегрований (змішаний) колектив інвалідів і студентів;

- опори на цілеспрямовану активність інвалідів з підготовки до самостійної діяльності в професійно-освітній сфері;

- врахування індивідуально-педагогічних характеристик реабілітаційного потенціалу студентів-інвалідів;

 - спрямованості на всебічну соціальну адаптацію;

 - безперервності реабілітаційно-адаптаційного супроводу в межах навчального процесу у ВНЗ;

- взаємозв'язку у реабілітаційних заходах медичного, технічного, педагогічного та психологічного супроводу [2].

Таким чином, результати аналізу досліджень зазначених вище вчених дозволяють нам зробити висновок про те, що на сьогодні існують різні підходи до вирішення педагогічними шляхами проблеми адаптації студентів до навчально-виховного процесу у ВНЗ. Крім того, спостерігається відсутність єдиних принципів класифікації адаптації, змісту її різновидів та їх взаємозв'язку. З огляду на багатоманітність пропонованих педагогічних умов адаптації студентів до навчального процесу можна виділити низку аспектів: фізіологічний, дидактичний, соціально-педагогічний і професійний.

Фізіологічний аспект адаптації – це зміна усталеного динамічного стереотипу, формування нової системи умовно-рефлекторних зв'язків, пристосування до середовища, в якому існують нові бар'єри для студентів з різними типами захворювань.

Дидактичний аспект адаптації забезпечує поступове введення до сфери системи навчання ВНЗ (підготовку до нових форм і методів роботи у вищому навчальному закладі, вироблення навичок самостійності в навчальній та науковій роботі).

Соціально-педагогічний аспект адаптації пов'язаний зі складнощами засвоєння нових норм, встановлення і підтримання студентом певного соціального статусу в новому колективі, який, до того ж, тільки формується.

Професійний аспект спрямований на формування загальних уявлень про характер вимог, які висуває майбутня професія до особистості та готовності студентів до успішного оволодіння обраною професійною діяльністю.

У дослідженні ми виходимо з того, що особистість студента з особливими потребами одночасно є об'єктом і суб'єктом адаптації, тобто вона не тільки пристосовується до нового середовища, але й змінює його (необхідність створення у ВНЗ безбар'єрного навчального середовища для навчання студентів з особливими потребами, організація різних видів супроводу навчання студентів-інвалідів, кураторство тощо). Педагогічне середовище – це обставини

життєдіяльності студента у вищому навчальному закладі, в групі, на лекції, в кабінеті, на перервах, у процесі самостійної роботи та ін. Можна відмежувати макросередовище умови конкретного заняття (викладач, зміст, форми, методи роботи) та мікросередовище, наприклад, заглиблення студента в умови розв'язання певного завдання в ізолюваності від зовнішніх обставин. Це – різноманітні види педагогічних ситуацій (середовищ). Завдання педагогіки полягає в організації взаємодії і активізації процесів адаптації студентів до конкретного навчально-виховного середовища. Наприклад, адаптуватись до загальних умов розв'язання завдання – означає навчитися самостійно його розв'язувати. Аналогічно цьому – пристосуватися до змісту і мови конкретної галузі знань, до методу навчання, який використовується, особливостей роботи викладача та ін.

Середовище навчання і виховання може бути реальне (предметне) та інформаційне. Якщо це галузь знань (інформація), то адаптуватись – означає набути здатності орієнтуватись та оперувати в тій ситуації, яку вони створюють, наприклад, установлювати зв'язки понять, оперувати елементами знань. При цьому слід пам'ятати, що і орієнтування і оперування, які виконують пізнавальну функцію, завжди пов'язані з прагненням активного суб'єкта вийти за межі середовища діяльності.

На думку вчених, які досліджували процес адаптації студента до умов навчання у ВНЗ, під час його перебігу виконуються два пізнавальних завдання:

- 1) розширення, доповнення знань про ситуації і способи необхідних дій (орієнтування);
- 2) пристосування суб'єкта до використання цих способів дій та їх удосконалення (оперування)

[4, 7, 9].

Якщо немає пізнавального завдання, то немає і адаптації, немає її необхідності, тому що все відомо і потрібно тільки стереотипно виконати певні дії.

В. Фрицюк вважає, що необхідність в адаптації виникає тільки тоді, коли студент потрапляє в нове, незнайоме для нього середовище або знайоме для нього змінюється, стає новим. Це означає, що для цілеспрямованого розвитку комплексу якостей суб'єкта необхідні певні зміни середовища його функціонування [15].

З цього не важко зробити висновок, що центральним питанням життєдіяльності суб'єкта є його адаптація до умов існування, її змістом – пізнавальний процес, а результатом – формування якостей особистості. Саме в адаптації концентровано виявляються всі біологічні і соціальні сторони життєдіяльності суб'єкта.

Отже, для студента з особливими потребами адаптація його особистості означає пристосування до умов функціонування в заданих обставинах навчально-виховного середовища. Саме в результаті адаптації можна очікувати цілеспрямованого формування очікуваних якостей особистості. Однак при цьому слід мати на увазі, що особистість характеризується активністю, пізнавальною потребою, прагненням суб'єкта виходити за власні межі, розширювати сферу своєї діяльності, діяти за межами вимог ситуації. Це приводить до появи елементів непередбачуваності у спрямуванні процесу адаптації.

Згідно з М. Ржецьким, організацію і використання педагогічної адаптації як феномена, в якому відбувається формування якостей особистості, необхідно розглядати в ракурсі існуючих методологічних принципів організації педагогічного процесу – цілеспрямованості, двосторонності, цілісності. Цілеспрямованість – це усвідомлення організації процесу і керованість. Двосторонність – забезпечення діалогічності, полісуб'єктності взаємодії учасників процесу (студента, середовища, педагога). Цілісність – врахування взаємовпливу всіх видів середовища в системі життєдіяльності людини [16].

Головне ж завдання соціальної адаптації студента з особливими потребами до навчального процесу у вищому навчальному закладі – виробити свою власну модель поведінки у відповідному середовищі, набути певних якостей (знань, умінь, навичок, звичок та ін.), які необхідні для функціонування у цьому середовищі. На основі цього відбувається виконання другорядного завдання – розвиток і формування інших супутніх якостей. Головним завданням вищого навчального закладу в контексті соціальної адаптації студента з особливими потребами – створити умови для повноцінного навчально-виховного процесу, у якому б студент відчував себе здатним до засвоєння знань, умінь та навичок, максимально полегшити сприйняття навчального матеріалу студентами з хронічними захворюваннями, створити безбар'єрне навчальне та побутове середовище, забезпечити оптимальну соціалізацію студентів до умов ВНЗ.

Визначення організаційно-педагогічних умов соціальної адаптації студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу у ВНЗ потребує узагальнення причин, які найбільше

впливають на зазначений процес. У попередніх підрозділах нами було встановлено, що швидкість і ступінь адаптації студентів неоднакові й залежать від низки зовнішніх і внутрішніх чинників. Якщо провести їх узагальнення, то до зовнішніх чинників, які впливають на соціальну адаптацію студентів з особливими потребами можна віднести взаємовідносини в студентській групі, взаємовідносини з викладачами, адміністрацією ВНЗ, побутові умови. До внутрішніх чинників, які впливають на соціальну адаптацію, належать: стан здоров'я, рівень тривожності, адаптивні вміння, важкість хронічного захворювання, мотивація діяльності, пізнавальні інтереси, індивідуально-характерологічні особливості особистості студента. Результати емпіричних досліджень дозволили також виділити труднощі дидактичного характеру – значне навчальне навантаження, невміння конспектувати лекції, нові форми та методи навчання, недостатність умінь виконувати самостійну роботу, побутові труднощі, особливо для, пов'язані з самообслуговуванням та просторовою орієнтацією, труднощі, пов'язані зі встановленням міжособистісних стосунків зі зрячими.

Результати аналізу спеціальної літератури (праці Т. Гребенюк, В. Деніскіна, В. Кантор, Г. Нікуліної, Є. Синьова, С. Федоренко, В. Феоктістова та ін.) дозволили виділити три групи причин, які найбільше впливають на соціально-психологічну адаптацію та інтеграцію студентів інвалідів у системі вищої школи. Це причини загальнопсихологічного, спеціально-особистісного, пов'язаного з глибокими вадами здоров'я, та соціального змісту.

Загальнопсихологічні причини включають рівень сформованості практичних і соціально значущих навичок у студентів з важкими хронічними захворюваннями, які дозволяють їм вести самостійне життя в умовах ВНЗ інтегрованого типу (високий рівень шкільної підготовки, тобто достатня інформативність та інформованість; особливості володіння елементами навчальної діяльності у ВНЗ; комунікабельність і відсутність емоційно-вольових порушень).

Спеціально-особистісні причини включають правильне усвідомлення студентами свого дефекту й відповідне ставлення до нього; наявність установки на соціальну інтеграцію; наявність позитивного мотиву на продовження навчання та віру в успішність наступної професійної діяльності.

До соціальних причин належать неготовність сучасних ВНЗ до створення для інвалідів оптимальних умов для їхньої професійно-освітньої діяльності (інформованість суспільства про життя і діяльність інвалідів; можливості й особливості їхньої професійної освіти, сформованість єдиних підходів до вступу інвалідів до ВНЗ; пристосованість архітектурного середовища для безбар'єрного доступу інвалідів, державна гарантія матеріального забезпечення, працевлаштування, соціального захисту інвалідів тощо).

Таким чином, нами здійснено узагальнення висновків психолого-педагогічних та соціологічних наукових досліджень, а також причин, які найбільше впливають на соціальну адаптацію студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу на предмет виокремлення організаційно-педагогічних умов, впровадження яких у ВНЗ може покращити зазначену адаптацію.

Щодо теоретичного аналізу, то його результати дозволяють зробити висновок, що в наукових дослідженнях вченими пропонується три групи умов, які можуть покращити процес соціальної адаптації: дидактичні, що стосуються змісту, форм та методів навчально-виховного процесу зі студентами з особливими потребами; соціальні, які включають впровадження заходів соціальної інтеграції інвалідів у студентське середовище; матеріально-побутові, що мають на меті забезпечення архітектурного середовища для безбар'єрного доступу інвалідів до засобів навчально-виховної діяльності.

Нами виділено також основні причини, які найбільше впливають на соціально-психологічну адаптацію та інтеграцію студентів з особливими потребами до умов навчання у ВНЗ. Це причини загальнопсихологічного, спеціально особистісного та соціального змісту.

Під час проведення констатувального етапу дослідження на предмет стану соціальної адаптації студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу встановлено, що студентам з інвалідністю або тяжкими хронічними захворюваннями характерним є підвищення: показників емоційного збудження, тривожності, нейротизму; зниження комунікабельності, емоційної стійкості, самоконтролю, соціальної сміливості, успішності, уважності й зосередженості на заняттях; поява почуття неповноцінності у стосунках із товаришами, вчителями, батьками, а в поведінці в цілому – надмірна сором'язливість; скарги на погане самопочуття, сон; втрата інтересу до навчання. Внаслідок цих проявів розвиваються неадекватні форми реагування, симптоми порушення поведінки, емоційні розлади різного ступеня.

З огляду на викладене, а також з урахуванням досвіду науковців, які в тій чи іншій мірі досліджували процес соціальної адаптації студентів до навчально-виховного процесу, ми висуваємо припущення, що соціальна адаптація студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу у ВНЗ буде відбуватися більш результативно за умов включення студентів-інвалідів в активне студентське життя; розширення їхніх соціальних контактів та інтеграції у колектив ровесників; створення і функціонування студентських соціальних служб; адаптації робочих навчальних програм до освіти цієї категорії студентів; соціально-педагогічної підтримки студентів з особливими потребами.

Конкретний зміст, форми, методи та засоби визначених організаційно-педагогічних умов, особливості їх упровадження під час навчально-виховного процесу є перспективою подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. Будаева Г. С. Социальная адаптация инвалидов с поражением опорно-двигательного аппарата в современном российском обществе : На материалах Республики Бурятия : автореферат дис. на соискание науч. степени канд. социол. наук : спец. 22.00.04 / Будаева Г. С. – Бурят. гос. ун-т Улан-Удэ, 2005. – 214 с.
2. Гребенюк Т. М. Соціально-психологічна адаптація інвалідів з вадами зору до навчання у вищих навчальних закладах: дис... кандидата психол. наук: 19.00.08 / Гребенюк Т. М. ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 215 с.
3. Жилина С. А. Социально-экономическая адаптация инвалидов в современном обществе : автореферат дис. ... кандидата эконом. наук : 08.00.05 / Жилина С. А. ; Ин-т соц.-эконом. проблем народонаселения РАН Москва, 2004. – 188 с.
4. Зданевич Л. В. Адаптація студентів педагогічних училищ до нових умов життєдіяльності : дис... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Зданевич Л. В. ; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2003. – 249 с.
5. Кандаурова Т. И. Социальное положение и адаптация личности с ограниченными возможностями: гендерный аспект : дис. ... кандидата социол. наук : 22.00.04 / Кандаурова Т. И. – Москва, 2004. – 204 с.
6. Каткенов К. А. Управление социально-педагогической адаптацией детей с ограниченными физическими возможностями в условиях специального образовательного учреждения : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Каткенов К. А. – Костанай, 2004. – 188 с.
7. Киселев Н. М. Социально-педагогические условия адаптации студентов в педагогическом колледже : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Киселев Н. М. – Оренбург, 2000. – 176 с.
8. Кошелева Л. Н. Социально-педагогическая адаптация детей с ограниченными возможностями : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Кошелева Л. Н. – Москва, 1998. – 198 с.
9. Облес І. І. Педагогічні умови професійної адаптації викладача вищого навчального закладу : дис... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Облес І. І. – Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2008. – 257 с.
10. Плотникова О. Б. Дидактична адаптація студентів першого курсу вищого педагогічного навчального закладу (на матеріалі вивчення іноземної мови) : дис... кандидата пед. наук : 13.00.09 / Плотникова О. Б. – Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 168 с.
11. Скрипник В. А. Особливості соціально-психологічної адаптації першокурсників з особливими потребами : дис... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Скрипник В. А. ; Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2006. – 204 с.
12. Тюрин А. В. Психологическая адаптация инвалидов с последствиями детского церебрального паралича : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.04 / Тюрин А. В. – МГУ им. М. В. Ломоносова, Москва, 2000. – 190 с.
13. Штифурак В. С. Адаптація студентів-першокурсників в умовах вищого навчального закладу : дис... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Штифурак В. С. ; Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К., 1998. – 202 с..
14. Комар Т. О. Особливості соціально-психологічної дезадаптації студентів з обмеженими можливостями та їх психокорекція : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Комар Т. О. ; Вінницька філія відкритого міжнародного ун-ту розвитку людини «Україна». – Хмельницький, 2004. – 238 с.
15. Фрицюк В. А. Адаптація студентів до навчального процесу у вищому педагогічному навчальному закладі [Електронний ресурс] : Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського ; гол. ред. Сметанський Микола Іванович / В. А. Фрицюк. – Вінниця, 2007. – Випуск 20. – (Серія «Педагогіка і психологія»). Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nzvdpu/texts.html. – Заголовок з екрану.
16. Ржецкий Н. Н. Лекции по педагогике: фундаментальные основы / Н. Н. Ржецкий. – К. : ЧП «ДАН», 2001. – С.10–18.

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент О. В. Діденко.